

УДК 373.016:811.161. 2(07)

ФОРМУВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ТЕКСТОТВОРЧИХ УМІНЬ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДІЄСЛОВА

© А. В. Гамза

У статті визначено методичний аспект дієслова; з'ясовано чинники, що впливають на формування текстотворчих умінь у процесі використання елементів опису дії у навчальних текстах; доведено важливість дієслова під час аналізу текстів та створення власних текстів, як основного компоненту розвитку мовлення; визначено систему відбору вправ, які сприяють підвищенню динаміки створення власних текстів

Ключові слова: мовленнєва діяльність, дієслово, опис, елемент дії, текст, текстотворчі уміння

The article is devoted to the revelation of the process of formation of text-creating skills in younger schoolchildren at the learning of the verb. The content of the notion "text" was defined and scientifically grounded in the study as a method of development of literary speaking at the primary school. The article considers methodological aspects of the content of morphological notion "verb" as the language unit in the course of studying Ukrainian. The analysis of scientific-methodological literature and learning practice testifies that the verb is the one of most important parts of language that expresses the action of subject from the way, type, time and place of realization. In the process of analysis of the mechanisms of language-speaking material the effective formation of text-creating skills was detected. According to the determination of dynamics of experimental study effectiveness, it can be stated, that the work, carried out in experimental classes, had a positive and qualitative influence on text-creation at the learning of the verb

Keywords: speaking activity, verb, description, element of action, text, text-creating skills

1. Вступ

Основним ключовим елементом сучасної освіти України є реформування всіх її ланок, зорієнтованих на кожного громадянина демократичної держави та відродження національної школи. Такий процес зумовлений багатьма чинниками, перш за все, змінами у суспільно-політичному житті українського народу. Реформування та розвиток освіти відображено у Законі України «Про освіту», Державній національній концепції розвитку освіти 2015–2025рр. та у Державному стандарті змісту початкової освіти [1].

Державним освітнім стандартом визначено основне завдання початкової школи – навчити учнів будувати зв'язні висловлювання відповідно до конкретної теми, типу тексту та стилю мовлення. Мета навчання полягає у формуванні умінь змістовно, граматично, правильно висловлювати свої думки. Вагоме значення у формуванні текстотворчої сторонни учня відіграє морфологічний характер аналізу навчальних текстів та побудови власних висловлювань на конкретному прикладі [1].

На сьогодні виховання мовленнєвої культури учня тісно пов'язане з оволодінням ним лексико-граматичної структури мови. Відповідно до чинної програми для загальноосвітніх шкіл, діти повинні використовувати мовні засоби залежно від мовленнєвої ситуації, що склалася; розвивати уміння користуватися багатством рідної мови; правильно і виразно висловлювати свої думки (реалізація комунікативної функції мови). Формування у молодших школярів умінь і навичок користуватися мовними засобами у процесі сприймання, розуміння і продукування текстів усної і писемної форм є провідною метою навчання української мови.

Головним пріоритетом розвитку мовлення у молодших школярів є вміння створювати зв'язні висловлювання. Щоб дослідити процес текстотворчих умінь, потрібно визначити основні умови, принципи, методи, що сприяють формуванню спеціальних навичок як в усному так і в писемному мовленні. У процесі створення тексту, варто звертати увагу на його синтаксичну, стилістичну та лексичну сторони. Спираючись на вищезазначене, можемо стверджувати, що дане твердження є об'єктом дослідження.

Проте, процес стандартизації та розвитку освіти зумовлює потребу у детальному аналізі та вивченні основних етапів текстотворення. Важливо дослідити зв'язок морфологічної одиниці – дієслова із створенням зв'язних висловлювань.

2. Літературний огляд

Багатоаспектність питання формування текстотворчих умінь у молодших школярів зумовили тематично розгалуженість аналізу відомих праць науковців:

– психологічні засади розвитку мовлення [2, 3]; комунікативний аспект вивчення мови [4–6];

– ідготовки учнів [7–10];

– функціонування текстів художнього стилю [11].

Робота, здійснена щодо аналізу текстотворчих умінь у процесі вивчення дієслова, націлює на думку про недостатню увагу щодо досліджуваних питань у курсі української мови. У проведенні експериментального дослідження важливим є процес створення учнями власних текстів з уживанням різних дієслівних форм (опис дій тварин, явищ природи у художньому стилі; опис виконання дослідів у науковому стилі та опис дій у публіцистичному стилі – інструктажі, пам'ятки щодо виготовлення тих чи інших виробів).

3. Ціля та задачі дослідження

Мета дослідження – проаналізувати основні умови, що впливають на процес формування текстотворчих умінь у початковій школі та виявити основні етапи формування процесу текстотворення під час вивчення дієслова та застосування його описової функції.

Для досягнення поставленої мети дослідження вирішення вимагають наступні завдання:

- сформулювати у молодших школярів уявлення про текст та його компонентну основу;
- виробити чіткий алгоритм формування текстотворчих умінь в учнів початкових класів під час вивчення морфологічної одиниці – дієслова;
- підтвердити результативність дослідження у процесі проведення якого формується культура усного та писемного мовлення учнів, як головна умова створення власних зв'язних висловлювань залежно від теми та мети спілкування.

4. Матеріали та методи дослідження текстотворчих умінь у молодших школярів у процесі вивчення дієслова.

4.1. Теоретична спрямованість означеного питання, що слугуватиме підґрунтям для проведення експериментальної частини.

Спираючись на лінгвістичні твердження вчених, можемо стверджувати, що методика вивчення морфології у початкових класах – це один із розділів методики навчання української мови, який досліджує процеси засвоєння молодшими школярами граматичних понять і закономірностей, способи вироблення практичних умінь і навичок учнів з відповідної теми.

Пізнавальна мета полягає у засвоєнні основних морфологічних понять. Практичні цілі вивчення морфології покликані для формування умінь і навичок, головні з яких – навчити дитину чітко розрізняти частини мови і правильно використовувати їх у процесі складання зв'язних висловлювань.

Дієслово – складна граматична категорія. Послідовність роботи над дієсловами, зв'язок між розділами, обсяг програмного матеріалу, прийоми і засоби його вивчення в кожному класі визначаються лінгвістичними особливостями і віковими можливостями молодших школярів. Основне завдання полягає у формуванні поняття про дієслово як частину мови у початковій школі; розвитку умінь усвідомлено вживати дієслова в усних і письмових висловлюваннях; виробленні навички правильного правопису особових закінчень найбільш уживаних дієслів I і II дієвідмін [12–16].

Система вивчення дієслова розпочинається вже з першого класу, адже працюючи над морфологічним матеріалом, майбутні фахівці повинні пам'ятати про комплексне засвоєння знань, яке приводить до формування конкретних умінь та навичок. Такий процес сприятиме ефективному розвитку текстотворчої компетентності молодших школярів.

У першому класі, вчитель повинен ознайомити молодших школярів з діями предметів, проте не застосовувати термін «дієслово». Другий клас орієнтує учнів на виявлення важливості дієслів у власному мовленні: вивчення слів близьких та протилежних за зна-

ченням. У третьому класі вводиться термін «дієслово» як частина мови (питання, значення, роль у реченні, зв'язок з іменником, продовжується робота із дієсловами-синонімами, дієсловами-антонімами). Учні ознайомлюються із зміною дієслів за часом, числами та родами. Школярі четвертого класу продовжують роботу над спільнокореновими та синонімічними дієсловами різних семантичних груп, формують умінь вводити конкретні дієслова у речення, текст. У цей період надається значна увага реконструюванню тексту із зміною граматичної форми, добору часових форм дієслова залежно від змісту тексту [8].

4.2. Практична спрямованість вивчення процесу текстотворення

Теоретичний аспект формування текстотворчих умінь на основі вивчення дієслова дає підстави стверджувати про ефективне засвоєння виучуваного матеріалу через застосування вправ щодо означеного питання. Такий процес впливає на збільшення якісного відсотку умінь сформованих учнями початкових класів.

5. Результати проведення експериментального дослідження

Щоб визначити ефективність формування текстотворчих умінь у процесі вивчення дієслова, було проведено експериментальне дослідження, відображене формувальною та констатувальною частинами. Виявлення сформованості текстотворчих умінь проводилось у загальноосвітніх школах міст Києва, Харкова, Львова та Миколаєва, у якому брали участь близько 345 учнів 3–4-х класів.

У процесі проведення дослідження з'ясовано етапи формування текстотворчих умінь на основі вивчення морфологічного матеріалу.

Першим і одним з найважливіших етапів є аналіз навчального тексту, запропонованого вчителем, а також самостійне прочитування тексту молодшими школярами. Самостійне ознайомлення з текстом призводить до формування умінь, бачити змістове наповнення, а також умінь розпізнавати структуру того чи іншого тексту, що запропонував вчитель для аналізу.

Не менш важливим етапом є активізація мовлення учнів на основі вправ, запропонованих вчителем. Наприклад:

Перший сніг

Перший сніг упав на землю. Він найбільший. Сніг цей неначе звучить м'якою, ліричною мелодією. Він пробуджує радість. Зима почалася!

- про що розповідається в тексті?
- визначте основну думку тексту;
- чи вдало підібрано заголовок до тексту?
- запропонуйте власний варіант назви тексту (заголовок);
- закінчіть текст власними міркуваннями, думками.

Використовуючи словесні методи навчання, ми спонукали дітей до розвитку діалогічного мовлення.

Означена робота дала можливість зосередити увагу молодших школярів, на структурних компонентах та навчити орієнтуватись у змісті прочитаного.

Основна частина експериментального дослідження спрямована на розпізнавання ключових компонентів вивчення дієслова під час створення власних текстів. Метою нашого дослідження є розуміння учнями початкових класів тексту як не лише лексичного елементу складного синтаксичного цілого, а й сукупності орфограм, серед яких великої уваги заслуговує вивчення та застосування дієслова, як морфологічної одиниці мови, спрямованої на забезпечення комунікативної функції мови. Пропонуючи вправи для виконання, нами розроблено алгоритм виконання вправ, які у чіткій послідовності доповнювали одна одну та слугують опорою для виконання наступного завдання у означеному тексті.

Наводимо приклад однієї із вправ нашого експериментального дослідження разом з конкретним алгоритмом завдань до нього. Наприклад:

Прийшла весна-красна. Гріє лагідне сонечко. Птахи весело щебечуть на гілках. Вони радіють потеплінню. Крізь вологу землю пробивається трава. На деревах набухають бруньки. Вони перетворюються на зелені листочки.

– Про що цей текст?

– Визначте основну думку тексту.

– Підберіть заголовок до тексту із запропонованих: «Весна», «Весняне потепління», «Теплий подих весни».

– Знайдіть дієслова теперішнього часу.

Закріпленню отриманих знань у процесі виконання означених завдань сприяли наступні вправи:

а) змініть дієслова теперішнього часу на минулий час;

б) позначте закінчення у дієсловах: *прийшла, щебечуть, пробивається*;

в) складіть два речення з дієсловом *щебетати*, одне з яких має містити елементи наукового стилю.

6. Обговорення результатів дослідження щодо формування текстотворчих умінь у процесі вивчення дієслова

Як показали результати експериментального дослідження, відповідні уміння і навички, сформовані на основі використання даних вправ і завдань, краще розвинули в учнів експериментального класу, ніж в контрольного.

Систематична робота над дієсловами у тексті показує зростання динаміки вивчення дієслова як частини мови, формування умінь змінювати дієслова за часами та особами, вживання дієслівних форм в реченнях та зв'язних висловлюваннях, складання текстів з зазначеними вчителем дієсловами, робота над деформованим текстом, перекоструювання навчальних текстів шляхом заміни дієслівних форм, відповідно до поставленого завдання.

Аналізуючи кінцевий результат проведеного дослідження, можна зробити висновок, що учням контрольних класів, працюючи над формуванням текстотворчих умінь, не повністю вдалося реалізувати поставлені завдання та досягти очікуваного результату.

Лише певна частина школярів впоралась з поставленими завданнями (55 % загальної кількості учнів виконали вправи щодо визначення основної

думки навчальних текстів та лише 25 % молодших школярів контрольних класів впорались з виконанням вправ щодо визначення структури тексту).

Щодо результатів виявлення сформованості текстотворчих умінь та навичок роботи над дієсловами у текстах, то учні експериментальних класів виявили великий інтерес до аналізу окремих мовних морфологічних аспектів у процесі розвитку текстотворчої діяльності: 88 % учнів експериментальних класів виконали завдання з визначення основної думки у навчальних текстах, а це свідчить про високу якість знань школярів щодо означених понять та продуктивність вправ; 75 % учнів експериментальних класів засвідчили, що з допомогою введення різних дієслівних форм у процес продукування власних текстів, молодші школярі краще усвідомлюють значення роботи, яку мають виконати, а також зростає ефективність роботи над окресленим нами дослідженням.

7. Висновки

Отже, спираючись на теоретико-практичні основи проаналізованого матеріалу та на проведене експериментальне дослідження, варто зробити висновок, що правильно організована робота на уроках української мови з учнями початкових класів сприяє формуванню текстотворчих умінь та розвитку цілої плеяди мовних та мовленнєвих навичок, які слугують основою для розвитку мовленнєвого потоку молодших школярів.

Морфологічний матеріал, що вивчається у початкових класах формує основи для роботи над текстом. Спираючись на диференціацію навчально-виховного процесу та формування умінь будувати власні зв'язні висловлювання, залежно від мети спілкування потрібно чітко та якісно вивчити структурні одиниці мовлення, підготувати молодших школярів до опрацювання матеріалу з даної теми.

Великою перевагою дієслова є його описова функція за рахунок якої молодші школярі формують навичку текстотворення та розвивають свої практичні вміння створювати тексти різних стилів залежно від мети, місця та умови спілкування. У методиці навчання української мови саме дієслово може відображати чітку послідовність дій особи чи предмета та сприятиме логічному завершенню дії, що призведе до передбачуваного вчителем результату.

Література

1. Постанова «Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти» [Текст]. – Кабінет Міністрів України, 2011. – № 462.
2. Выготский, Л. С. Мышление и речь [Текст] / Л. С. Выготский. – М.: Лабиринт, 1999. – 415 с.
3. Жинкин, Н. И. Механизмы речи [Текст] / Н. И. Жинкин. – М.: АПН РСФСР, 1959. – 370 с.
4. Варзацька, Л. О. Навчання мови та мовлення на основі тексту [Текст] / Л. О. Варзацька. – К.: Рад. школа, 1986. – 105 с.
5. Мельничайко, В. Я. Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови [Текст]: посібник / В. Я. Мельничайко. – К.: Рад.шк., 1986. – 168 с.
6. Пентилюк, М. І. Основні аспекти навчання рідної мови [Текст] / М. І. Пентилюк // Початкова школа. – 1997. – № 4. – С. 10–12.

7. Беляев, Б. В. О взаимоотношении мышления, языка и речи [Текст] / Б. В. Беляев // Вопросы психологии. – 1958. – № 3. – С. 11–24.
8. Вашуленко, М. С. Методика навчання української мови в початковій школі [Текст]: навч.- метод. пос. / М. С. Вашуленко. – К.: Літера ЛТД, 2011. – 364 с.
9. Плиско, К. М. Принципи, методи і форми навчання української мови: Теоретичний аспект [Текст] / К. М. Плиско. – Х.: Основа, 1995. – 240 с.
10. Хорошковська, О. Н. Розвиток українського мовлення молодших школярів [Текст] / О. Н. Хорошковська // Поч. шк. – 2006. – № 8. – С. 14.
11. Мацько, Л. І. Стилістика української мови [Текст]: підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; за ред. Л. І. Мацько. – К.: Вища школа, 2003. – 462 с.
12. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови [Текст] / за ред. І. Р. Вихованця. – К.: Унів. вид-во «Пультари», 2004. – 400 с.
13. Анікієнко, І. Г. Значення дієслова і комунікативний зміст висловлювання [Текст] / І. Г. Анікієнко, Л. Д. Дяченко // Мовознавство. – 1985. – № 1. – С. 43–46.
14. Плющ, М. Я. Граматика української мови: Морфеміка. Словотвір. Морфологія [Текст]: підручник / М. Я. Плющ. – К.: Вища школа, 2005. – 286 с.
15. Програми для середньої загальноосвітньої школи 1–4 класів [Текст]. – Київ: Початкова школа, 2013. – 432 с.
16. Чепелюк, Н. І. Збагачення словникового запасу учнів початкових класів дієслівними формами [Текст]: авто реф. дис. ... канд. пед. наук / Н. І. Чепелюк; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – О., 2001. – 20 с.
2. Vygotskij, L. S. (1999). Myshlenie i rech'. Moscow: Labirint, 415.
3. Zhinkin, N. I. (1959). Mehanizmy rechi. Moscow: APN RSFSR, 370.
4. Varzac'ka, L. O. (1986). Navchannja movi ta movlennja na osnovi tekstu. Kyiv: Rad. shkola, 105.
5. Mel'nychajko, V. Ja. (1986). Lingvistyka tekstu v shkil'nomu kursi ukrai'ns'koi' movy. Kyiv: Rad.shk., 168.
6. Pentyljuk, M. I. (1997). Osnovni aspekty navchannja ridnoi' movy. Pochatkova shkola, 4, 10–12.
7. Beljaev, B. V. (1958). O vzaimootnoshenii myshlenija, jazyka i rechi. Voprosy psihologi, 3, 11–24.
8. Vashulenko, M. S. (2011). Metodyka navchannja ukrai'ns'koi' movy v pochatkovij shkoli. Kyiv: Litera LTD, 364.
9. Plysko, K. M. (1995). Pryncypy, metody i formy navchannja ukrai'ns'koi' movy: Teoretychnyj aspekt. Kharkiv: Osнова, 240.
10. Horoshkovs'ka, O. N. (2006). Rozvytok ukrai'ns'kogo movlennja molodshyh shkoljariv. Poch. shk., 8, 14.
11. Mac'ko, L. I., Sydorenko, O. M., Mac'ko, O. M.; Mac'ko, L. I. (Ed.) (2003). Stylistyka ukrai'ns'koi' movy. Kyiv: Vyshha shkola, 462.
12. Vyhovanec', I. R. (Ed.) (2004). Teoretychna morfologija ukrai'ns'koi' movy: Akademichna gramatyka ukrai'ns'koi' movy. Kyiv: Univ. vyd-vo «Pul'sary», 400.
13. Anikijenko, I. G., Djachenko, L. D. (1985). Znachennja dijeslova i komunikatyvnyj zmist vyslovljuvannja. Movoznavstvo, 1, 43–46.
14. Pljushh, M. Ja. (2005). Gramatyka ukrai'ns'koi' movy: Morfemika. Slovtvir. Morfologija. Kyiv: Vyshha shkola, 286.
15. Programy dlja seredn'oi' zagal'noosvitn'oi' shkoly 1–4 klasiv (2013). Kyiv: Pochatkova shkola, 432.
16. Chepeljuk, N. I. (2001). Zbagachennja slovnykovogo zapasu uchniv pochatkovyh klasiv dijeslivnymy formamy. Odessa, 20.

References

1. Postanova «Pro zatverdzhennja Derzhavnogo standartu pochatkovoї zagal'noi' osvity» (2011). Kabinet Ministriv Ukraїny, 462.

*Рекомендовано до публікації д-р пед. наук професор Коваль Г. П.
Дата надходження рукопису 13.09.2016*

Гамза Анна Володимирівна, аспірант, кафедра теорії та методик початкового навчання, Рівненський державний гуманітарний університет, вул. Степана Бандери, 12, м. Рівне, Україна, 33028
E-mail: nyse4kaa@mail.ru